

'גזרין עליהן עוד שבע, שהן י"ג תעניות על הצבור'. אותן שבע, בנוסף לשלש ושלוש האמורות מקודם, הרי סך כולן י"ג תעניות. (וכמו והן שלש עשרה. וה-ש' במקום ו' כרגיל בכמה מקומות. ע' במצוין בעירובין קה).
[אפשר שהמנין בא להשמיענו שאין מוסיפים על שלש עשרה, כדלהלן בגמרא].

'אמר רב ירמיה בר אבא אמר קרא קדשו צום קראו עצרה אספו זקנים – כעצרת, מה עצרת אסור בעשיית מלאכה אף תענית אסור בעשיית מלאכה' – ודוקא תענית ציבור אבל תשעה באב אינו אסור אלא מקום שנהגו שלא לעשות מלאכה – אין עושים. וכן לענין עשרים וארבע ברכות הנהגות בתעניות ציבור כדלהלן, אינן נאמרות בתשעה באב, וכן לענין תפילת נעילה חלוק תשעה באב משאר תעניות ציבור.

והסבר הדבר, כי תענית ציבור ענינה יום זעקה תחינה ותשובה, ואולם תשעה באב טעון אופי אחר לגמרי; של אבלות ולא של זעקה, עד כדי כך שנהגו ישראל שלא לומר בו 'תתקבל' בקדיש ולא שום פיוט סליחה, מחמת הכתוב ש'תם תפילתי' – ולכן אין נעילה נהגת בו ולא כ"ד ברכות (ולא 'אינו מלכנו'). [ושונה תפילת 'עננו' שאינה תלויה בתשובה ובכפרה אלא בצרה, וזו הלא ישנה בתשעה באב].
וכן איסור מלאכה בתעניות שייך לבדיקת עבירות הנהוגה בתעניות כמבואר בכתוב קדשו צום קראו עצרה אספו זקנים (וכמו שאמרו כאן, וערמב"ם תענית א, יז), ולכן אינו נוהג בתשעה באב שאין מתאספים בו כבשאר תעניות (עפ"י 'שעורים' לזכר אבא מרי ז"ל ח"א עמ' פט-צ).

'מכאן ואילך ריבעא דיומא קרינן בספרא ואפטרתא'. כתב הר"ן שיש לשמוע מכאן שאין קוראים בויהל משה אלא במנחה ולא בשחרית. וכן כתב רב פלטווי גאון. ותמה על נוהגים לקרות גם בבוקר (כן הוא מנהג רב עמרם גאון. וע' מחזור ויטרי רעא; טור או"ח תקסו). ואולם במגילה (ל:) כתב הר"ן לישב המנהג שקוראים 'ויחל' גם בבוקר.

והרמ"א (תקס"ב) כתב שהמנהג הוא בתעניות שאינן קבועות, שבשני וחמישי קוראים בפרשת השבוע ולא 'ויחל'. ורק בתעניות הקבועות קוראים ב'ויחל' אף בשחרית. (וקריאה זו אינה מתקנת עזרא – כדברי הפרי-מגדים ר"ס קלה, מה שאין כן הקריאה שבמנחה, למדוהו בסמוך מעזרא. ע' אגרות משה או"ח ח"ב ח).

'מכאן ואילך בעינן רחמי' – מתפללים תפילת מנחה ונעילה, ואז אומרים כ"ד ברכות בתעניות אחרונות, כדלהלן [ומכאן סמך רבנו חננאל ועוד, שאין אומרים כ"ד ברכות בשחרית אלא במנחה ובנעילה]. ואפשר שהיו מאריכים עוד בבקשת רחמים (עפ"י ר"ן).
וע' גם בשו"ת מהר"ם חלאוה (עב) שהוציא מכאן שעיקר תפילת תענית והתרתה בסוף היום.

דף יג

'במים ולא בנתר ולא בחול'. בעלמא לא מצינו חילוק באופן הכיבוס, רק כאן שמן הדין הוא אסור כשאר אבלים אלא שמפני הצורך הקילו, לכך לא התירו אלא ההכרח.
[וצריך באור לפי זה לשון 'ורחץ בצונן כל שבעה', הרי בפשוטו אין להתיר לרחוץ אלא פעם אחת, שאז כבר נשתוה לכל האבלים, והרי אף בתכפוהו אבליו לא התירו לגמרי כאמור. ואמנם ברש"י כאן הגרסא 'בתוך שבעה', אבל ברי"ף וברא"ש (במועד קטן) הגרסה כפי שלפנינו] (חדושים ובאורים).
קצה

(ע"ב) זבמאי אילימא בחמין, אין הבוגרת רשאה?! והאמר רב חסדא אבל אסור להושיט אצבעו בחמין...' וכיון שאפילו אצבעו אסור בחמין משום תענוג, אין מקום לחלק בין בוגרת לנערה משום ניוול, שהרי אפשר לה לרחוק בצונן ולהסיר ניוולה. ורק בצונן יש מקום להתיר בבוגרת שלא תתנוול (עפ"י ריטב"א; מהרש"א. וע' חדושים ובאורים).

'אבל אסור בצונן כל שבעה, מאי שנא מבשר ויין – התם לפכוחי פחדיה הוא דעביד'. הגרש"ז אויערברך ז"ל נשאל (בספר מנחת שלמה ח"ב צו, ח) מה טעם מותר לאבל לשתות יין והלא יין ישמח לבב אנוש, וגם מקיימים מצות ושמחת בחגך ביין. ורצה השואל לומר ששתיית היין כשלעצמה אינה אלא מכשיר לשמחה על ידי שמפיג הצער, ורשאי האבל להפיג צערו, וזה שמקיים מצות שמחה בחג על ידי היין, היינו על ידי שמפיג הצער ממילא הוא שמח בשמחת החג, ולא בשמחת היין.

והשיב הגרש"ז שאין הדבר נראה; ראשית, ודאי מחויב האבל להצטער ואינו רשאי להפיג צערו מכל וכל. [ומה שכתב רש"י בסוכה (כה).] שחייב האבל 'רק להראות כבוד למתו ולא להצטער' – ודאי אין כוונתו שאינו חייב להצטער כלל, כי איך אפשר לבכות על המת, אלא הכוונה רק לומר שאינו חייב להצטער צער גדול כזה שמדה רעה היא שלא לבכות על המת, אלא הכוונה רק לומר שאינו חייב להצטער צער גדול כזה שיטרידנו מלקיים אחת ממצוות ד', אבל ודאי מחויב להצטער ולא רק להראות מצטער בעיני אחרים]. ועוד כתב, דוחק גדול הוא לומר שהיין רק מפיג את הצער ואינו משמח, אחרי שכמה מקראות מחוורות שהיין משמח אלקים ואנשים, ומכמה מקומות בגמרא משמע שהיין משמח אף בשעה שאין לו כלל במה לשמוח.

ולכן נראה שבשעה שהאדם שרוי בצער, טבע היין רק להקל מעליו את הצער, אבל תרתי לא עביד; להפיג הצער ואף לשמח. וגם יתכן שבזה ששונה יין בשעה שאינו שרוי בשמחה הרי הוא מראה בכך שהוא מר-נפש ולכך הוא שונה רק להוציא את הצער מלבו, ולכן אינו מגרע כלל בכך את כבוד המת שהוא מתאבל עליו, הואיל וכך דרכם של כל מרי נפש לשתות יין כדברי הכתוב. מה שאין כן אם עוסק בשאר מיני שמחה הרי זה נראה כאילו אינו מצטער כלל על מתו, שאין דרכם של מרי נפש לשמח את לבם בשאר מיני שמחה מלבד יין.

נראה שיסוד הדברים מבואר בגמרא כאן, שאין התר יין לאבל אלא משום 'לפכוחי פחדיה' – להפיג ממנו לשעה את יגונו הכבד. וע' אג"מ או"ח ח"ה לו, ב שנקט דברי רש"י כפשוטם. וכן נקטו כמה מהמפרשים – ע' במובא בסוכה כה.

'אלא שזה מתפלל שמונה עשרה וזה מתפלל תשע עשרה'. רש"י מפרש 'שמונה עשרה' מלבד ברכת 'ולמלשינים' שביבנה תיקנוה. ואולם התורי"ד דחה פירוש זה כיון שכבר תיקנוה מדוע שונה התנא שמונה עשרה ולא תשע עשרה.

והוכיח הרי"ד בארוכה שגם לאחר שתקנו ברכת המינים, לא היו אומרים אלא י"ח ברכות, שהיו כוללים של דוד ('את צמח דוד') ב'בונה ירושלים'. וכן אתה מוצא בקרובות שנתקנו על סדר ח"י ברכות, בפורים וביום הושענא ובי"ז בתמוז ובעשרה בטבת – כולל של דוד בבנין ירושלים. וכן מבואר בירושלמי. ואמנם כן הוא מנהג ארץ ישראל, אבל תלמוד דידן נוקט (בברכות פ"ד ובמגילה יז:) לברך על דוד ברכה בפני עצמה ועל ירושלים בפני עצמה, וכן אנו נוהגים כתלמוד שלנו.